

BIOGRĀFISKĀ ROMĀNA TIPI MŪSDIENU LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Ieva Kalniņa ir latviešu literatūras vēstures pētniece, *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu fakultātes (HZF) profesore. Pašreizējo zinātisko interešu centrā: latviešu vēsturiskais romāns, literatūra totalitārisma apstākļos, jaunākā proza un drāma, kā arī atsevišķu latviešu rakstnieku dzīve un darbi (R. Blaumanis, J. Ezeriņš, A. Brigadere), par kuriem organizētas konferences un krājumi. Sastāda Harija Gulbja rakstus. Gadskārtējās LU HZF starptautiskās zinātniskās konferences *Literatūra un reliģija* organizētāja un rakstu krājuma *Literatūra un reliģija* sastādītāja (iznāk ik pa diviem gadiem). Monogrāfijas *Variācijas par latviešu drāmas vēsturi: teksts un konteksts* (2013) autore. Publicējusi rakstus par latviešu literatūras vēstures un salīdzinošās literatūrzinātnes jautājumiem latviešu, vācu un krievu valodā Latvijā un ārzemēs.

Raksturvārdi: hibrīdais žanrs, dokumentālais romāns, S. Viese, reālistiskās iztēles romāns, V. Rūmnieks un A. Migla, revizioniskās iztēles romāns, I. Bauere, metabiogrāfija, N. Ikstena.

Ievads

Rakstā uzmanība tiks pievērsta mūsdienu latviešu biogrāfiskajam romānam, tā klasifikācijas iespējām. Latviešu literatūras vēsturē un jaunākajā kritikā šāda pieceja nav izmantota, nav arī bijuši mēģinājumi grupēt biogrāfiskos romānus. Klasifikācijas pamatā izmantota vācu izcelsmes angļu literatūras pētnieka, naratologa Ansgara Ninninga (*Ansgar F. Nünning*) pieceja, viņa darbos¹ skatīts, kā postmodernisms ietekmējis vēsturiskā un biogrāfiskā romāna žanra iezīmes.

Latviešu literatūra ap 2005./2006. gadu uzsāk jaunu pievēršanos vēsturei – biogrāfiskajam, autobiogrāfiskajam romānam un dažāda tipa vēsturiskajiem romāniem. Pirmā atmosfā

biogrāfiskā proza, kurā pēc Ronalda Dobrovenska romāna *Rainis un viņa brāļi* (1999) publicējuma bija zināms pieklusums. Laima Muktupāvela publicē atraktīvo Emīlijas Benjamiņas biogrāfiju *Mīla. Benjamiņa* (2005) un veltījumu brāļiem Kokariem *BrāliBrāli* (2008), Gundega Repše uzraksta romānu vēstulēs *Brālis: Ojārs Vācietis* (2005). Nora Ikstena kopā ar Imantu Ziedoni rada dzejnieka bērnības grāmatu *Nenoteiktā bija* (2006), bet viena pati – darbu *Esamība ar Regīnu* (2011) un romānu par latviešu rakstnieku Dzintaru Sodumu un rakstnieku valodā *Vīrs zilajā lietusmētelī* (2011), Valdis Rūmnieks un Andrejs Migla – romānus *Čaks* (2010) un *Trīs zvaigznes. Biogrāfisks romāns par K. Zāli* (2013), Inguna Bauere raksta romānus par latviešu kultūras darbinieku sievietēm – *Ede, Pumpura sieva* (2012), *Skolas Līze* (2011) un *Lizete, dzejniekam lemtā* (2009), *Piedod, Karolīne!* (2013) u. c.

Autobiogrāfiskā proza sāk skatīt latviešu kultūrā maz aprakstītus cilvēku pārdzīvojumus smagos vēstures periodos: Valentīna Freimane darbā *Ardievu, Atlantīda!* (2010) izstāsta

¹ Piem., Nünning 1995; Nünning 2012 u. c.

savu un ģimenes likteni holokaustā, bet Māra Zālīte autobiogrāfiskajā romānā *Pieci pirksti* (2013) tēlo izsūtījumu un izsūtīto atgriešanās ceļu, skatot šo laiku ar mazas meitenes acīm.

Beidzamos gados uzplaukumu un vislielāko ievēribu guvis vēsturiskais romāns – tādi ir Aivara Kļavja tetraloģija *Viņpus vārtiem* (2005–2012) un Gundegas Repšes inspirētā romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts* ar vairākiem romāniem – Māra Bērziņa romāns *Svina garša* (2015), Gunta Bereļa *Vārdiem nebija vietas* (2015), Ingas Ābeles *Duna* (2017), Gundegas Repšes *Bogene* (2016), Andras Manfeldes *Virsnieku sievas* (2016) u. c.

Biogrāfiskā romāna žanrs

Jaunākajā latviešu romānistikā pēc postmodernisma žanru dekanonizācijas 20. un 21. gadsimta mijā pieaug žanriski stingrāk iezīmēto romāna veidu popularitāte, te var minēt fantāzijas, vēsturiskos, biogrāfiskos romānus un kriminālromānus, pēdējā laikā arī vēsturiski tradicionālie romāni maina žanra iezīmes, veidojot jaunus nosacījumus, kas žanru literatūras cienītājiem tomēr ir atpazīstami.

Biogrāfiskais un vēsturiskais romāns pieder pie tā saucamajiem hibrīdajiem žanriem, kur rakstnieka iztēli, radot personu kā tēlu un viņa dzīvi, ierobežo vēsturiskās un literatūrvēsturiskās lasītāja zināšanas. Vēsturnieks Edgars Andersons, kurš ir uzrakstījis plašu pētījumu *Latviešu vēsturiskie romāni*, uzskata, ka vēsturiskā romāna autors faktu atlasē un interpretācijā ir daudz brīvāks nekā biogrāfiskā romāna autors, jo personas biogrāfija ir kā ietvars, kura rāmjos rakstnieks darbojas².

Tradicionāli ar biogrāfiskā romānu žanru saprot romānu, kurā tēlota reāla cilvēka dzīve, kaut gan izdomātas personas biogrāfija arī ir iespējama. Ierasti biogrāfisko romānu centrā ir publiskas personas, kurām ir nozīme savas darbības jomā vai valsts mērogā. Jaunākajā latviešu literatūrā atrodami romāni par rakstniekiem – Ojāru Vācieti, Dzintaru Sodumu, Aleksandru Čaku, par tēlnieku Kārli Zāli, un ir Jāņa Ūdra romāni par Latvijas valstsvīriem – *Ulmanis. Lielā Kārļa testaments* (2011) un *Meierovics. Trīs Annas* (2014). Literatūras

vēsturē zināmi gadījumi, kad biogrāfiskais romāns rakstīts par ikdienas cilvēka dzīvi, piem., tāds ir Lūcijas Ķuzānes romāns *Malle* (2005) par Liepājas strādnieces Veltas Sproģes (1901–1997) dzīvi, romāna centrā ir notikumi no viņas bērnības līdz Otrā pasaules kara beigām. Romāns atšķiras no mūsdienu latviešu romāniem ne tikai ar ikdienas cilvēka skatu „no apakšas” uz vēstures notikumiem, bet arī ar Malles vērojumu uz pasauli – viņas ģimene pieder pie sociāldemokrātisko un vēlāk komunistisko uzskatu pārstāvjiem, pati viņa atstāj Latvijas Republiku un dodas uz padomju Krieviju kā taisnības valsti. Romāns ne tikai ietver milzīgu kultūrvēsturisko informāciju, bet arī raisa pārdomas, kā ģimene (tēvs, brāļi) spēj atņemt jaunai sievietei spēju kaut nedaudz kritiski domāt.

Biogrāfiskie romāni tēlo personas dzīvi no šūpuļa līdz kapam, piem., Saulcerītes Viešes romāns *Mūžīgie spārni* (2004) par Aspaziju vai V. Rūmnieka un A. Miglas romāns *Čaks*. Lai arī personas visas dzīves tēlojums tiek uzskatīts par žanra iezīmi, praksē autori mēdz izlaist bērnību vai jaunību, ja tā īsti neietilpst romāna autora koncepcijā, taču personas nāve tiek minēta, jo biogrāfiskā romānā nāves veidu nosaka cilvēka dzīve.

Personas biogrāfija ir cieši saistīta ar sociālo grupu un notikumiem tajā, tā jaunākajā biogrāfiskajā romānā būtisks ir 1940./1941. gads un 1945. gads, kuros izšķiras, kur turpmāk būs personu dzīves vieta – izsūtījums (Kārlis Ulmanis), trimda (Dzintars Sodums) vai okupētā Latvija (Aleksandrs Čaks).

Jau 2000. gadā vācu literatūrzinātnieku krājumā *Fakti un fikcijas (Fakten und Fiktionen)*, kurš veltīts dzejnieku biogrāfijām, tika konstatēts, ka, sākot no 20. gadsimta 70. gadiem, Rietumeiropā pieaug biogrāfisko žanru popularitāte epikā, drāmā un filmā, bet postmodernisma ietekmē tradicionālais žanrs mainās. Ansgars Ninnings min vairākas jaunas iezīmes angļu un amerikāņu biogrāfiskajā romānā, kuras ir sastopamas arī mūsdienu latviešu literatūrā. Te, pirmkārt, varam redzēt, ka mainās vēsturisko materiālu izmantojums biogrāfiskajā romānā no atklātā, sabiedriskā lauka uz privāto sfēru³, tā I. Bauere savos

² Andersons 1987, 117.

³ Nünning 2000, 20.

romānos rāda rakstniekus tikai ģimenes dzīvē vai N. Ikstena romānā *Vīrietis zilajā lietusmētelītī* sīki raksturo Tebes pieticīgo dzīvoklīti Itakā.

Romānos, otrkārt, nav vairs tik svarīgi lielie vēsturiskie vēstījumi, bet tas, kā šos vēsturiskos un sociālos notikumus uztver individuāla persona, tādējādi lielie vēstījumi tiek dekonstruēti.⁴ Tā I. Baueres Ede nepamana vīra rakstnieka talantu, viņai maznozīmīga ir eposa *Lāčplēsis* iznākšana, bet Lizete Kārļa Skalbes darbību 1905. gada revolūcijā un sekojošo cietsodu saista tikai ar faktu, ka viņš nav bijis sievai līdzās dzemdībās. Treškārt, mūsdienu biogrāfiskajam romānam vairs nav nozīmīgi secīgi aprakstīt personas dzīvi, bet akcentēt, ka biogrāfija ir autora iztēles radīta, tā ir fikcija, biogrāfiju aizstāj stāstījums par romāna vai kāda tā aspekta rakstīšanu. Biogrāfiskā romāna autors ir līdzdalībnieks dzīvesstāsta radīšanā, komentējot tekstu, diskutējot vai pats piedaloties aprakstītās personas dzīvē.⁵ Tā Nora Ikstena sarakstās ar Tebi, dodas pie viņa uz ASV un pārved dzīvot pie sevis uz Ikšķili. Romāns tiek rakstīts no šeit un tagad skatpunkta.⁶

Biogrāfiskajos romānos, ceturtkārt, nav vairs stingri nodalīti fakti no izdomas, vēsture no leģendām.⁷ Postmodernisma ietekmē biogrāfiskais romāns veido daudz brīvāku vēstījumu, romānos tiek skatīti iepriekš par tabu vai politikorektuma tēmām atzīti jautājumi. Vēsturiskajā un biogrāfiskajā romānā pastiprināti tēloti fizioloģiski procesi, seksuālās un vardarbības ainas, iespējams, tā ir reakcija uz mediju pasauli, jo rakstniekam jāreķinās ar lasītāja redzētajās vai dzirdētajās, bet ne piedzīvotajās katastrofās notulināto uztveri. L. Muktupāvela romānā *Mīla. Benjamiņa* apraksta vienu no pirmajiem striptīza klubiem Rīgā un norāda uz Emīlijas Benjamiņas lezbiskajām tieksmēm un saikni ar Latgali. Savukārt N. Ikstena apraksta Tebes (Dzintara Soduma) slimību, minot arī sīkas detaļas: „*Vakarā meitiņa Tebi pucē. Noskuj bārdū, griež matus un nagus.*”⁸

Biogrāfiskie romāni ir ļoti atšķirīgi, tos var dažādi grupēt – pēc tēlotām personām, viņu piederības kādai sociālai grupai (rakstnieki, mākslinieki, aktieri), vēsturiskā laika, literārā virziena iezīmēm. Visos biogrāfiskajos romānos personu un viņu dzīves stāsti ir iztēloti, tie ir fikcija, tomēr tradicionālajā romānā priekšplānā ir ievērojamas personas dzīvesstāsts un neitrāls vēstījums visbiežāk ir trešajā personā, vēsturiskie notikumi izstāstīti secīgi un lasītājs tiek orientēts uz pagātni – uz aprakstītās personas dzīves nozīmi, un šis romāns atšķiras no metafikcionālā romāna, kurā uzsverts, ka teksts top tagad. Metafikcionalitāte ir viens no tēlojuma veidiem literārā darbā, kurš dažādos veidos akcentē, ka teksts ir sacerēts, tajā ir refleksijas par romāna sacerēšanu, tiek pārtraukta īstenības ilūzija, akcentējot tagadni un autora nozīmi. Biogrāfiskā romānā, piem., tās ir refleksijas par aprakstītās personas biogrāfijas rakstīšanu un vēstījuma veidošanu, autora tēls kļūst par vienu no romāna personām, ir romāna vēstījuma laika pārrāvumi ar atkāpēm tagadnē, vēsturiskie notikumi vairs nav darba centrā, sastopami atgādinājumi, ka romāns tiek rakstīts tagad, un tā teksts tiek orientēts uz tagadni.⁹

Biogrāfisko romānu klasifikācija

Biogrāfiskais romāns, kurš it kā ir cieši saistīts ar nacionālo literatūru, angļu, amerikāņu, franču, vācu, zviedru literatūrā attīstās līdzīgi, to pēta un analizē dažādos salīdzinošās literatūrzinātnes forumos.¹⁰ Latviešu biogrāfisko romānu ir iespējams tipoloģizēt līdzīgi angļu vai vācu romāniem, izmantojot tieši attieksmi pret metafikcionalitāti. A. Ninnings ierosina biogrāfisko romānu iedalīt četros tipos: dokumentālās iztēles romāni (*dokumentarische fiktionale Biographie*), reālistiskās iztēles romāni (*realistische fiktionale Biographie*), revizionistiskās iztēles romāni (*revisionistische fiktionale Biographie*) un iztēles metabiogrāfijas (*fiktionale und metafiktionale Metabiographie/biographische Metafiktion*).¹¹

⁴ Turpat, 20.

⁵ Turpat, 24.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, 20.

⁸ Ikstena 2011, 143.

⁹ Nünning 2000, 22.

¹⁰ Zimmermann 2000, 9.

¹¹ Nünning 2000, 26.

Dokumentālās ficijas romāni balstās uz dokumentiem, piezīmēm, rūpīgu daiļrades izpēti. Tipiskākais darbs te ir S. Vieses romāns *Mūžīgie spārni*, tā apakšvirsraksts: *Stāstījums par Aspazijas dzīvi*. Saulcerītes Vieses (1932–2004) interese par Aspaziju un Raini bija ilglaicīga, romāns *Mūžīgie spārni* ir vairāk nekā četrdesmit pētniecības gadu rezultāts. Romānam ir apļveida kompozīcija – tas iesākas un beidzas ar Aspazijas bērēm, protams, jebkurš mūsdienu romāns savā izveidē žanra ziņā ir brīvāks par 20. gadsimta vidus darbiem. S. Viese uzsver, ka *Ievads, rakstīts sešdesmit gadus pēc dzejnieces nāves*, un darba ievadā iezīmē biogrāfisko darbu rakstīšanas problēmu: „Mani baida attālums starp Aspazijas laikmetu un manējo. Vēl vairāk – attālums starp mani, Otrā pasaules kara bērnu, un jaunajiem divdesmit pirmā gadsimta cilvēkiem. Starp mums plūst laika palu ūdeņi, aizraudami līdzī tradīcijas, gadsimtos koptās tikumiskās vērtības un pat domāšanas veidu.”¹²

Ievadā S. Viese izstāsta leģendu/patiesību par Aspazijas vienkāršā, vācu iestāžu dotā zārka apmaiņu pret ozolkoka zārku, par savu iepazīšanos un aizraušanos ar viņas dzeju un cik viņai kā mazai meitenei bijis sāpīgi, uzzinot par dzejnieces nāvi.

Taču ar pirmo nodaļu sāk ritēt stāstījums par Aspazijas dzīvi no bērnības, pareizāk, jau no viņas vecmāmiņas laika, līdz 1943. gada 10. novembrim, bērnu dienai, ļaujot personām runāt viņu vēstuļu, atmiņu, recenziju balsīs. Ilde Kronta recenzijā *Mūža mīlestības balva* uzskata, ka nosaukums „dokumentāls romāns”¹³ atbilst darba būtībai. Vēstījums rit trešajā personā, tā „intonācija – atklāta un atturīga reizē, cieņas un pašcieņas pilna”¹⁴. Romāna centrā ir personība un vēsturiskie notikumi. S. Viese parāda Aspazijas un Raiņa attiecību daudzslāņainību un daudzpusību, autore necenšas atveidot viņu runu, jo kā gan mūsdienu pētnieks varētu zināt, kā abi dižgari sarunājās. S. Vieses romānā Aspaziju redzam kā izcilu dzejnieci un emocionālu sievieti. Romānā parādīts, kā no dzīves un kultūras, filozofijas apguves veidojas literārie darbi un dzejnieces attieksme

pret pasauli. Aspazijas dzīve un darbi iekļauti Latvijas kultūras kontekstos. Lasītājs skatās no lejas uz augšu, uz pagātņi un abu dižgaru lielumu. Ja S. Viese romānā būtu salikusi parindes, viņas tekstu varētu uztvert par literatūrvēstures pētniecības darbu. 2017. gadā Anita Rožkalne publicē pētījumu par Kārļa Zariņa dzīvi un daiļradi *Burvju aplis*, kurā vairākas nodaļas tuvojas dokumentālajam romānam. Latvijā šos literatūrpētniecības darbus vērtē ļoti augstu, jo gan S. Viese, gan A. Rožkalne saņēmušas dažādas gada balvas (S. Viese 2004. gadā saņēma laikraksta *Diena* gada balvu kultūrā, bet A. Rožkalne 2017. gadā – Literatūras gada balvas speciālbilvu).

Otra tipa darbu – reālistiskās iztēles romānu *Čaks* – sarakstījuši Valdis Rūmnieks un Andrejs Migla, tas aptver laiku no A. Čaka dzimšanas līdz nāvei. Valdis Rūmnieks gadiem ir pētījis A. Čaka dzīvi, dzeju un prozu. Romāna vēstījums ir trešajā personā, un tekstu veido ļoti daudzi dialogi. Vēstījums sadalīts nelielās nodaļās, kuru centrā ir kāds Čaka dzīves notikums, atgadījums, saruna. Katru nodaļu iesāk iepriekšējās nodaļas beidzamais vārds (*mirkļus – Mirkļus, Kas?!! – KAS* u. c.): 146. nodaļas beidzamie vārdi: „*Kāpēc tieši es?*”; 147. nodaļas sākums: „*Es Tev saku: mēli var norīt!*”¹⁵

A. Čaks parādīts kā dzīvs cilvēks, kontaktējoties ar laikabiedriem un ģimeni, iezīmēti galvenie literārie darbi, parādīta dzejoļu dzimšana. Tēli un notikumi veidoti reālistiski. Salīdzinot S. Vieses romānu ar V. Rūmnieka un A. Miglas romānu, redzams, ka faktoloģisko un pētniecisko atziņu novitāte un blīvums ir S. Vieses grāmatas princips, kamēr romāna *Čaks* autori vairāk balstās uz jau zināmu materiālu izmantojumu. Aspazija dažbrīd var būt sīkumaina S. Vieses romānā, bet pat tad viņa savu personības spēku nezaudē. Savukārt, kā recenzijā pamanījusi S. Radzobe, romānā starp dzejnieku Čaku un cilvēku Čaku ir liela šķirtne: „Mūsu priekšā ir prasmīgi uzgleznots un izteiksmīgs muļķas jeb mūļāpa tēls. Viņš nemitīgi sarkst, svīst un slauka sviedrus. Stostās, klūp un krīt, tenterē, skrien virsū

¹² Viese 2004, 8.

¹³ Kronta 2005.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Rūmnieks, Migla 2010, 712.

dažādiem priekšmetiem. Ir korpulents un agrīns plikpauris. Dusmojas uz saviem vecākiem par katru taisnīgu aizrādījumu. Mīl brangi paēst un garšīgi iedzert. Nesaprot, ko sievietes no viņa varētu gribēt, kad glaužas klāt vai uzmet kautrus ilgstošus skatienus. Ir bailīgs līdz nesamaņai, viņam rādās izsekotāji un spiegi. Viņa nevīrišķīgo būtību paradoksālā kārtā vairo pat vārds Saša, kādā viņu uzrunā ne tikai tuvinieki un laikabiedri, bet arī abi autori. Tik koncentrēts nepatīkamu īpašību kopojums var likties pat šokējošs, bet pilnīgi iespējams, ka tas ir patiesi un visai atbilstošs vēsturiskajam prototipam. Un šādā aspektā minētais portrets vērtējams kā sasniegums.”¹⁶

Grāmatā pretstats starp A. Čaka dzeju un personību veidots kā vēstījuma princips. Tā, kad A. Čaks 1944. gada oktobrī ir aizbēdzis no Rīgas uz Mellužiem, viņš mokās domās par sievu Anitu, kura dodas emigrācijā, un autori viņam liek bezsakarīgi mēģināt atgriezties Rīgā (ir karš), lai sievu satiktu, bet dzejnieka darbība ir tik haotiska, ka, protams, A. Čaks paliek Lielupes krastā un pats atzīst: „„*Manā dzejā...*” *Saša pēdējiem spēkiem turpināja. „Tikai tur ir patiesība... Viss pārējais ir blēņas, meli un izlikšanās... Netici nevienam manam vārdam... Patiesība ir tur dzejā... Manā DZEJĀ.*”¹⁷

V. Rūmnieks un A. Migla izseko līdzī A. Čaka dzīvei vēsturiskajos notikumos, gan rādot viņa apjukumu Saranskā un saistīšanos tur ar Komunistisko partiju, gan viņa dzīvi Latvijas laikā kontekstā ar rakstniecības procesu, gan A. Čaka situāciju nacistiskās okupācijas laikā, kad viņa darbus npublicē, kad viņš nepieņem režīmu, bet uzraksta savus beidzamos izcilos darbus. Spilgti romānā parādīta pēckara situācija, kad A. Čaka talantu līdz galam mēģina iznīcināt padomju funkcionāri un sīkdzejnieki. Jāatzīst, ka autori ir saudzīgi pret A. Čaku – viņa dzejoļus par Staļinu un padomju cilvēku npublicējot, bet vairāk parādot dzejnieka un sabiedrības bailes no padomju varas.

V. Rūmnieks un A. Migla brīžam, cilvēcisko A. Čaku un viņa apkārtni, pārcenšas, gan atkārtotot vienus un tos pašus viņa un

J. Sudrabkalna žestus, gan piesaucot Velnu, gan arī pretēji – lai parādītu dzejnieka lielumu, liek nevajadzīgi sarunāties Vījonam ar Bairoņu (vēstījumā ir kursīvā dotas intermēdijas, kurās sarunājas vikonts ar lordu).

Reālistiskās iztēles tipa romāni saglabā principu, ka to centrā ir personība un vēstures notikumi, neitrāls vēstījums, lineārs laika tecējums un tiek akcentēta personības nozīme kultūrā, taču cilvēciskās individualitātes īpašības ir vērtētas kritiski. Pie šīs grupas pieder arī Valža Rūmnieka un Andreja Miglas romāns *Trīs zvaigznes. Biogrāfisks romāns par K. Zāli.*

Savukārt biogrāfiskā revizionistiskās iztēles tipa romāni, pirmkārt, izmanto materiālus, kas ļauj skatīt personas un notikumus kritiski un atšķirīgi no tradīcijas, tātad tiek apgūtas jaunas tēmas; otrkārt, skata tabuizētas un noklusētas tēmas cilvēku biogrāfijās, notiek koncentrācija uz ēnu, skeletiem skapjos utt.; treškārt, mainās vēstījums – tekstā norādīts, ka tas tiek rakstīts tagad, tiek komentēti notikumi, izrādīta skepse par kādām biogrāfijas norisēm, apšaubīti iepriekšējie, simpātijas raišošie teksti.¹⁸

Tipiski revizioniskās iztēles tipa romāni ir Ingūnas Baueres darbi *Lizete, dzejniekam lemtā* un *Ede, Pumpura sieva*. Ierasti latviešu biogrāfiskais romāns skatījis latviešu vīriešu rakstnieku biogrāfijas, te varam minēt Jāņa Kalniņa romānus *Andrejs Pumpurs* (1964), *Auseklis* (1981), *Kalna Kaibēni* (1991), *Rainis* (1977), Jāņa Sarmas romānu *Negantnieks* [par Ausekli] (1956), Antona Stankēviča romānu *No Braku kalna* (1973) u. c. Tikai beidzamos gados parādās romāni par sievietēm, rakstniecēm un sabiedriskām darbiniecēm – S. Vieses dokumentālais romāns *Aspazija*, L. Muktupāvelas romāns *Mīla. Benjamiņa*, Annas Žīgures darbs *Marselīna* (2008) par Elzu Stērsti, Maijas Krekles grāmata *Ilgu putni ar sasietiem spārniem* (par Austru Skujiņu) (2016), jaunākais romāns ir Leldes Stumbres darbs *Maija, Cher Ami!* (2017) par tulkotāju, „franču grupas” dalībnieci Maiju Silmali.

Taču I. Baueres pieceja ir atšķirīga – viņa raksta par Vecpiebalgas kultūras darbinieku sievām, pozicionējot viņas kā savas dzīves

¹⁶ Radzobe, 2011.

¹⁷ Rūmnieks, Migla 2010, 658.

¹⁸ Nünning 2000, 27.

upurētājas vīrieša talantam. Tikai pateicoties viņām un uz viņu rēķina Andrejs Pumpurs, Matīss Kaudzīte, Kārlis Skalbe, Atis Kronvalds veidoja karjeru. Konsekventi sievietes ir pragmatiskas, vīrieši sapņotāji, realitātes neizpratēji. I. Bauere piesaka latviešu biogrāfiskajā literatūrā sievietes skatījumu uz kultūras dzīves naraftīvu, parādot, ka sieviete un vīrietis vienā laikā to neizjūt līdzīgi, būtībā viņa revidē kolektīvo naraftīvu par Vecpiebalgas lomu tautiskās atmodas laikā latviešu kultūrā, piesakot sievietes balsi tajā.

Inguna Bauere romānos visu skata nosacīti pēc tā, ko vidējais lasītājs varētu būt piedzīvojis, un atrod visam vienu vienīgu izskaidrojumu, ir pārliecināta, ka labie darbi atmaksājas, romānos tiek izmantota vienkārša valoda un literāro paņēmienu atkārtotāšanās, ikdienas mīti, tādējādi rakstnieces biogrāfiskie romāni pārstāv izklaides literatūru. Tā romānos ne A. Pumpurs, ne K. Skalbe nespēj savām sievietēm nodrošināt labu, materiāli pārtikušu vidusmēra dzīvi, tādēļ viņas cieš. Ede ir greisirdīga uz Līzi Rātminderi un uzskata, ka A. Pumpurs Līzi mīl un tieši viņa ir Spīdola. K. Skalbem tiešām, izejot no lielākās daļas lasītāju uzskatiem, nevajadzēja piedalīties revolūcijā un sēdēt cietumā, bet finansiāli nodrošināt ģimeni. Romānā *Lizete, dzejniekam lemtā* labi redzams autores ideāls, tas ir K. Skalbes znots Roberts: „*Man iesilst sirds, raugoties uz znotu. Mēs viņa aizvējā varam justies pasargāti un droši. Katra cilvēka stiprākā pils ir viņa ģimene.*”¹⁹

Tie ir Lizetes vārdi, bet dažādos veidos Roberta slavinājumi atkārtojas gan Lizetes, gan autores tekstā, K. Skalbi Lizete neslavē, jo ģimenē viņa bijusi stiprā un mūžam neapmierinātā pils.

Viens no I. Baueres konstantiem paņēmiem, kā parādīt vīrieša nesaprātību, bet sievietes pragmatismu un dziļo aizvainojumu, ir rādīt situācijas, kur sieviete sabojā vīrieša prieku. Lizetei Skalbei vajag līdz sīkumiem iedzelt, ja vīram labs garastāvoklis: „*Tu tūliņ sadedzināsi grīdu!*”, „*Saulrieti – un cik tas maksās!*”. Romānam ir divas versijas, 2009. gada izdevumā šo rindu nav, un tā arī ir mūsdienu izklaides literatūras iezīme: izdot dažādas

viena darba versijas, domājot par piedāvājumu lasītājam. Savukārt Ede pēc katra bērna piedzimšanas pirmajā sarunā piemin Līzi Rātminderi, pārmetot, ka A. Pumpurs domā par viņu, turklāt arī trešās personas stāstījumā par Edes domām tiek vēlreiz uzsvērts, ko tad citu viņš varētu domāt.²⁰ Ikdienas mīts – veca mīlestība nerūs – romānā realizēts ļoti tieši.

Romānos ir izmantoti klišejiski priekšstati, nodeldēti apzīmējumi „dedzīgais jauneklis Antons Salums”, „vecais labais Blaumanis”, „meitu ģēģeris Pumpurs”. Romānos ir daudzi pseidoētiski pārsapņēdumi: „*Nekas nestāv uz vietas, viss pārveidojas*”²¹, „*Cerība – lūk, ko cilvēks nedrīkstēja pazaudēt nekādās likstās!*”²², „*Svece izdegusi ātri, un neviens tā īsti nav pamanījis, pa kuru laiku. Gluži tāpat, kā, viegli dūmodams atmiņas un atstādams to smaržu, izdeg un izgaist, cilvēka mūžs.*”²³

Raksturīgi biogrāfiskā revizionistiskās iztēles tipa romānam I. Bauere dažādi komentē tekstu, pārtraucot laika tecējumu: „*Tomēr nekā. Nāve nevienam nav parādā un tāpēc vien, ka zaudējumu jau bijis neizmērojami daudz, nepasargā no jauniem*”²⁴ vai „*Labi, ka mēs toreiz vēl nespējam pat iedomāties, kas sagaida latviešu tautu. Laimīgā neziņa ļauj rītos pamosities un vakarā apgulties, pateicoties Dievam par katru nodzīvotu dienu.*”²⁵ Taču arī revizioniskās iztēles romānos vēstījuma priekšplānā ir personu biogrāfija, tikai šoreiz ne rakstnieku, bet viņu sievu. Inguna Bauere parāda, kas ar viņām notiek pēc vīra nāves, tā Ede paliek bez iztikas līdzekļiem, jo A. Pumpurs mirst pirms virsnieka pensijas saņemšanas, bet Lizete turpina tulkot, par viņu rūpējas meitas ģimene.

Inguna Bauere latviešu biogrāfiskajā prozā ir atradusi jaunu pieeju – femīno – skatījumā uz latviešu kultūru. Viņas uzmanības centrā ir Piebalga, pamazām viņa ir labi izpētījusi tās vēsturi, un romānos tā ienāk organiski kā pamatīgs kultūrvēsturiskais slānis. Protams, būs lasītāji, kuriem izklaides literatūras iezīmes viņas romānos būs nepieņemamas, bet jāatceras,

²⁰ Bauere 2011, 108.

²¹ Turpat, 222.

²² Turpat, 61.

²³ Bauere 2013, 207.

²⁴ Bauere 2011, 317.

²⁵ Bauere 2009, 150.

¹⁹ Bauere 2009, 190.

ka ne katru lasītāju aizrauj skrupulozas dokumentālas biogrāfijas.

Jaunākajā literatūrā ir sastopama arī metabiogrāfija – Noras Ikstenas romāns *Vīrs zilajā lietusmētelītī*. Metabiogrāfijā vairs nav svarīgi izstāstīt personas dzīvesstāstu, bet izgaismot tikai dažus tā aspektus. Romāna autors ir kā pagātnes un tagadnes savienotājs. Romānā ir metafikcionālas refleksijas par rakstnieka dzīves atstāstu un sevi, stāstījums par sevi kā biogrāfiju rakstošu cilvēku, stāstījumā ir orientācija uz tagadni, biogrāfa darbību.²⁶ Romāna galvenie tēli ir Meitiņa, jauna autore, kas sāk saraksti ar Džeimsa Džoisa romāna *Uliss* tulkotāju latviešu valodā. Meitiņai vēstulēs viņš parakstās kā Tebe. Latviešu lasītājs zina, ka romāna tulkotājs ir Dzintars Sodums un ka Nora Ikstena viņu atved atpakaļ uz Latviju. Bet romānā viņi ir Tebe un Meitiņa, tā norādīt, ka mēs iepazīstam Noras Ikstenas radītus tēlus. Romāna priekšplānā nav Dzintara Soduma secīgi izstāstīts dzīvesstāsts, bet jaunas rakstnieces pieaugšana (tātad romāns vērsts uz nākotni) un veca rakstnieka aiziešanas stāsts. Līdz pārbraukšanai uz dzimteni par abu dzīvi stāsta vēstules, pamatā tās ir sarunas par rakstīšanu, valodu, tulkošanu, rakstnieka dzīvesveidu, pēc tam tās ir Meitiņas pārdomas, vērojumi un Tebes zīmītes. Tekstā ir dažādas paralēles ar Dž. Džoisa romānu *Uliss* Dz. Soduma tulkojumā: Tebes mīlestība pret sievu asociatīvi salīdzināta ar Leopolda Blūma mīlestību pret Molliju; kad Tebe nonāk Rīgas slimnīcā, citēta Povera saruna par nāvi ar Blūmu; pārdomājot, kur dzīvos Tebe, apspēlēta Blūma saruna ar Džonu Vailzu par to, kas ir tauta. Romānā ir pārspridumi un citējumi par precīzas Dž. Džoisa izteiksmes meklējumiem, piem.: „Ar katru vārdu ir ko noņemt. Kā, piemēram, no katoļu viedokļa (*Džoisam tas bija svarīgi*) pateikt angļu vārdu retreat – sirdsapziņas izmeklēšana? Atvilkties pārdomās? Izklaušināt sevi? Taujāt dvēselei? Kas šajā procesā notiek? Kā to dara? Kur to dara? Un kā ir ar angļu dust? Vebsterā teikts:

kaut kas nevērtīgs. Tātad pīšļi, jo saka – es esmu tikai pīslis.”²⁷ Dažādas nejausības, zīmes ir saistītas ar Dž. Džoisa romānu: Dz. Sodums dzīvo Itakā (*Ulisa* struktūrā izmantots Homēra eposs *Odiseja*), pēc tam netālu no tās, Spense-rā, Meitiņa savā pirmajā jauno rakstnieku skolā ASV satiek austriešu rakstnieku Stefanu (*Ulissā* – jauns literāts Stefāns Dedals), bet pirmo reizi viņai rakstīt romānu par Tebes un savām attiecībām iesaka kāda ģieter Dublinā (*Ulisa* darbības vieta). Romāna Meitiņas skatpunkts fokusējas uz Tebi un viņa istabu, grāmatām, zīmītēm, apģērbu, ķermeņi, Tebe ir svarīga romāna daļa, tas ir romāns par viņu, bet arī par rakstnieka dzīvošanu valodā un par izvēli, ko nosaka ne tikai nejausība, bet arī paša griba – būt rakstniekam.

Secinājumi

Mūsdienu biogrāfiskais romāns ir daudzveidīgs, to iespējams klasificēt starp dokumentalitāti un metafikciju, tātad, pētot tieši romāna vēstījumu, struktūru un attieksmi pret biogrāfiju, tos var iedalīt četrās grupās: dokumentālās iztēles romāni, reālistiskās iztēles romāni, revizionistiskās iztēles romāni un iztēles metabiogrāfijas. Latviešu lasītājam tuvāki ir tradicionālie biogrāfiskie romāni, kuru centrā ir dokumentāls, reālistisks vai revizionisks vēstījums, jo metabiogrāfijas ir reta parādība biogrāfiskajā romānā (N. Ikstenas romāns *Vīrs zilajā lietusmētelītī*, G. Repšes *Brālis. Ojārs Vācietis*).

Daļa latviešu biogrāfisko romānu pārstāv izklaides kultūru (I. Bauere u. c.) – tā ir liecība, ka ievērojamu cilvēku biogrāfijas interesē dažādu sociālo grupu lasītājus.

Novatoriska ir femīnā tendence jaunākajā biogrāfiskajā romānā, gan publicējot darbus, kuru centrā ir sievietes, gan tekstus, kuros redzams sievietes skatījums uz ievērojamas personas dzīvi un vēsturi, tādējādi mainot kolektīvos naratīvus un piesakot sievietes balsi tajā.

²⁶ Nünning 2000, 30–31

²⁷ Ikstena 2011, 64

VĒRES

- Andersons, E. (1987) Latviešu vēsturiskie romāni. *Ceļa Zīmes*, 63, 117–136.
- Bauere, I. (2009) *Lizete, dzejniekam lemtā*. Rīga : Lauku Avīze.
- Bauere, I. (2013) *Lizete, dzejniekam lemtā*. Rīga : Lauku Avīze.
- Bauere, I. (2011) *Ede, Pumpura sieva*. Rīga : Zvaigzne ABC.
- Ikstena, N. (2011) *Vīrs zilajā lietusmēteliī*. Rīga : Dienas Grāmata.
- Kronta, I. (2005) Mūža mīlestības balva. *Jaunā Gaita*, 242. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg242/JG242_Kronta-par-Viesi.htm (21.04.2017.).
- Nünning, A. (2012) Narrative und selbstreflexive Strategien (post-) moderner fiktionalen Metabiographen. Braun, P.; Stiegler, B. (Hrsg.) *Literatur als Lebensgeschichte Biographisches Erzählen von der Moderne bis zur Gegenwart*. Bielefeld : tranckript, 309–348.
- Nünning, A. (2000) Von der fiktionalen Biographie zur biographischen Metafiktionalität. Zimmermann, Cr. V. (Hrsg.) *Fakten un Fiktionen: Strategien fiktionalbiographischer Dichterdarstellungen in Roman, Drama und Film seit 1970*. Tübingen : Gunter Narr, 17–36.
- Nünning, A. (1995) *Von historischer Fiktion zu historiographischer Metafiktion: Theorie, Typologie und Poetik des historischen Romans*. Trier : WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Radzobe, S. (2011) Romāns-komikss par Sašīņu. Pieejams: <http://nra.lv/izklaide/p-s-kultura/40484-romans-komikss-par-sasinu.htm> (12.04.2017.).
- Rūmnieks, V.; Migla, A. (2010) *Čaks*. Rīga : Zvaigzne ABC.
- Viese, S. (2004) *Mūžīgie spārni*. Rīga : Jaunā Daugava.
- Zimmermann, Cr. V. (2000) Einleitung. Zimmermann, Cr. V. (Hrsg.) *Fakten un Fiktionen: Strategien fiktionalbiographischer Dichterdarstellungen in Roman, Drama und Film seit 1970*. Tübingen : Gunter Narr, 1–15.

Summary

Ieva Kalniņa

The Types of Biographical Novels in Contemporary Latvian Literature

The article is focused on the contemporary Latvian biographical novels and their classification based on the approach of Ansgar F. Nünning, the English narratologist of German origin.

Latvian biographical novels are diverse, and range from documentary to metaphysical. Exploring the message of the novel, and its structure and attitude to biography, four categories can be distinguished – documentary imaginative novels (for example, S. Viese's novel *Mūžīgie spārni* [The Eternal Wings]), realistic imaginative novels (V. Rūmnieks, A. Migla, A. Čaks), revisionist imaginative novels (I. Bauere's novels) and imaginative meta-biography (N. Ikstena *Vīrs zilajā lietusmēteliņī* [Man in the blue raincoat]). The traditional Latvian biographical novels where there is a central documentary or a realistic or revisionist narrative are closer to the Latvian reader since meta-biographies are rare in recent prose.

Some Latvian biographical novels represent a part of the culture of entertainment (I. Bauere and others) which indicates that biographies of prominent people are of interest to readers of various social groups. The author values writers' biographies written from the point of view of their wives. For the average reader – simple language and repetition of literary techniques, and everyday myths are used in these novels.

An innovative feminine trend has appeared in recent biographical novels. By publishing women-centered novels and inclusion of texts that show a woman's perception of a prominent person's life and history, they are changing the collective narratives by providing a woman's perspective.